

ОСОБЛИВОСТІ ПОРУШЕНЬ САМОСПРИЙНЯТТЯ В ОСІБ ІЗ РІЗНИМИ ФОРМАМИ «ТІЛЕСНОЇ ДИСФОРІЇ»

Канд. психол. наук І. С. ДЬОМА, А. Д. ГОРОДОКІН

Запорізький державний медичний університет, Україна

Проаналізовано особливості самосприйняття в осіб із різними варіантами «тілесної дисфорії». Виділено 13 основних категорій дистресу. Кожній групі чинників дистресу при «тілесній дисфорії» надано загальну характеристику. Зазначені категорії дистресу подано в рамках фрустрації, тривоги та адверсії.

Ключові слова: гендерна дисфорія, тілесна дисфорія, нервова анорексія, нервова булімія, дисморфофобія, тривога.

Термін «дисфорія», втративши свою традиційну психопатологічну однозначність внаслідок його використання для пояснення неприйняття особою власної статі — гендерної дисфорії, отримав додаткове значення, що вказує на психологічний дистрес, джерелом якого виступає іманентна ознака. Проте у психіатричній клініці існує умовний клас патології, базовим проявом якої є тип дистресу, пов'язаний зі сприйняттям власного тіла: окрім гендерної дисфорії, це дисморфофобія та порушення харчової поведінки — нервова анорексія та орторексія [1–4]. Ці варіанти психопатологічних порушень об'єднує домінування та персистенція специфічних ідей, які не можуть бути однозначно віднесені до маячних або надцінних, що центровані на негативному сприйнятті власного тіла й характеризуються інтенсивним афективним напруженням. Вивчення цього класу патології свідчить про істотне значення психобіографічних і генодиспозиційних чинників у розвитку захворювання, а їх лікування центроване на психотерапевтичних та психокорекційних інтервенціях. Особи, які успішно пройшли психіатричне лікування, продовжують демонструвати певний рівень специфічного дистресу при контролі над його поведінковою реалізацією [4, 5].

Зазначене зумовлює необхідність психологічного дослідження феномену «тілесної дисфорії» як дистресу, спричиненого аномально-негативним сприйняттям власного тіла. Опрацювання концепції «тілесної дисфорії» потребує встановлення психобіографічних, генодиспозиційних, психотравматичних, психосоціальних, інтроспективних і поведінкових характеристик осіб, які страждають на порушення гендерної ідентичності, дигестивну поведінку (нервову анорексію та орторексію), обесфобії та дисморфофобії, а також пацієнтів, які мають досвід життя в зазначеному колі станів [6–9].

Мета цього дослідження — розробити принципи клініко-психологічного обстеження осіб із проявами порушень гендерної ідентичності, дигестивної поведінки та дисморфофобії у ракурсі концепції «тілесної дисфорії».

Проведено проспективне пілотне дослідження за участі контингенту з 37 осіб із різними варіантами «тілесної дисфорії». Із них 7 пацієнтів було обстежено з приводу «гендерної дисфорії» (МКХ-10: F64), 19 — порушень харчової поведінки — «нервової анорексії» та «нервової булімії» (МКХ-10: F50.0, F50.2) та 11 осіб із проявами дисморфофобії (у структурі тривожно-депресивних станів). Середній вік контингенту дослідження — $23 \pm 2,6$ року.

У дослідженні використано анамнестичний і клініко-психологічний методи дослідження.

Психологічна проблематизація концепту «тілесної дисфорії» не можлива без гомогенізації елементів дистресу, який є в осіб, що перебувають у станах порушеної гендерної ідентичності, харчової поведінки та естетичної складової самосприйняття. Кожен із елементів дистресу може бути реалізований шляхом трьох базових афективних реакцій:

а) фрустрації — важке відчуття необхідності зміни наявних обставин за неможливості цього, що асоційовано з відчаєм, безперспективністю;

б) тривоги — стурбованості та очікування негативних наслідків;

в) адверсії — відрази, емоційного неприйняття наявних обставин.

На основі аналізу особливостей самосприйняття в обстеженому контингенті нами було виділено 13 основних категорій дистресу: морфологічний, функціональний, генодиспозиційний, соматоафективний, проспективний, сексуальний, інвективний, гедоністичний, компететивний, атрибутивний, соціальний, апеляційний, естетичний.

Кожній групі чинників дистресу при «тілесній дисфорії» методом структурованого психодіагностичного інтерв'ю пацієнтів (за структурою авторського опитувальника, який на час отримання результатів пілотного етапу дослідження ще не опублікований) було надано загальні характеристики.

Виділено такі категорії дистресу при «тілесній дисфорії».

1. *Морфологічний* — емоційні реакції на особливості структури тіла (його соматометричних показників, загального розвитку м'язів, форми та пропорцій) або його окремих елементів (статевих ознак, частин тіла, окремих його зон). Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: прояви значної адверсії до власного тіла, статевих органів, сильне бажання позбутися або попередити розвиток первинних і вторинних біологічно зумовлених статевих ознак;

— нервова анорексія: надмірна тривога щодо маси та форми тіла, адверсія до будь-якого збільшення ваги, прояви дисморфоманії;

— дисморфофобія: виражена емоційна фіксація на зовнішньому вигляді, адверсія до окремих частин тіла, фрустрація щодо м'язового розвитку, що спричиняє клінічно значущий дискомфорт.

2. *Функціональний* — емоційні реакції на фізіологічні прояви (сексуальне збудження, потовиділення), фізичні параметри (розвиток мускулатури та підшкірного жирового шару, сила, витривалість), наявність та можливість реалізації функцій (менструальна, репродуктивна). Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: фрустрація щодо тембру голосу, розвитку мускулатури та/або жирових відкладень, характерних для біологічної статі, суттєва адверсія у зв'язку з наявністю менструальної (для жінок) та репродуктивної функцій;

— нервова анорексія: тривога щодо відсутності менструацій / порушення менструального циклу та, відповідно, неможливості вагітності, тривога щодо можливості розвитку жирових відкладень у формі нав'язливих та надцінних ідей;

— дисморфофобія: фрустрація щодо загального розвитку мускулатури, прагнення до надмірного збільшення м'язів, фізичної сили та витривалості.

3. *Генодиспозиційний* — емоційні реакції на сімейну роль (актуальну та перспективну) і сімейні відносини. Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: адверсія до сімейних ролей власного гендера, прояви порушеної внутрішньосімейної комунікації;

— нервова анорексія та дисморфофобія: фрустрація щодо наявних сімейних відносин.

4. *Соматоафективний* — афективні реакції, що виникають під впливом соматичних факторів (гормонального статусу, фізичних тренувань, зміни розвитку жирового шару та мускулатури). Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: адверсія до менструального циклу;

— нервова анорексія: тривога щодо порушення менструального циклу, задоволення при відчутті голоду, здійсненні інтенсивних фізичних тренувань і схудненні; виражена адверсія до набору маси тіла;

— дисморфофобія: прагнення до надмірних фізичних навантажень, набору маси тіла за рахунок збільшення м'язів, фрустрація у разі неможливості здійснення фізичних тренувань, значна фрустрація у випадку втрати маси скелетних м'язів.

5. *Перспективний* — невдоволеність перспективою розвитку власного тіла, пов'язаного з біологічною статтю, зміною параметрів фізичної форми, реалізацією статевої та репродуктивної функцій. Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: адверсія до розвитку первинних і вторинних статевих ознак відповідно до біологічної статі, тривога щодо можливості згасання статевого потягу, адверсія до можливості вагітності та народження дитини;

— нервова анорексія: нав'язливе прагнення до схуднення та значуща тривога щодо можливості набору додаткової маси тіла й втрати фізичної форми, фрустрація щодо перспективи згасання статевого потягу й неможливості вагітності;

— дисморфофобія: прагнення до набору додаткової маси тіла за рахунок скелетних м'язів, тривога щодо можливості втрати фізичної форми.

6. *Сексуальний* — емоційні реакції щодо можливостей сексуальної взаємодії (збудження, прояву домінантної чи субмісивної ролі, реалізації бажаних сексуальних практик). Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: фрустрація щодо неможливості реалізації бажаної форми сексуальної взаємодії та/або самостимуляції, у тому числі й у зв'язку з адверсією до власних статевих органів;

— нервова анорексія: тривога щодо значного зниження лібідо;

— дисморфофобія: тривога та фрустрація щодо неможливості реалізації сексуальних потреб.

7. *Інвективний* — невдоволеність соціальною відповіддю на особливості власного тіла (параметри фізичної форми, одяг та зачіску, прояв статевих ознак біологічної та протилежної статі, сексуальних та гастрономічних вподобань). Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: тривога щодо реакції оточуючих на будь-які прояви гендерної ролі;

— нервова анорексія: тривога щодо соціальної відповіді на особливості фігури та тілесні модифікації;

— дисморфофобія: тривога щодо уявного осудження оточуючими зовнішнього вигляду (розмірів та форми тіла й окремих його частин).

8. *Гедоністичний* — наявність обмежень в отриманні задоволення (гастрономічного, субстанціонального, сексуального, естетичного). Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: фрустрація від вигляду власного тіла, сексуальної взаємодії та самостимуляції, прагнення до модифікації власного тіла відповідно до гендерної ідентичності;

— нервова анорексія: фрустрація від споживання їжі, отримання задоволення від видозмін власного тіла, пов'язаних із втратою ваги;

— дисморфофобія: фрустрація у зв'язку з неможливістю отримання задоволення від зовнішнього вигляду та сексуальної взаємодії, від модифікацій власного тіла (розвиток м'язів, зростання фізичних можливостей), пов'язаних із наближенням до бажаного образу.

9. *Компететивний* — невдоволеність конкурентними можливостями (у формуванні стосунків, професійній та особистісній реалізації) при порівнянні себе з особами власної соціальної групи. Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: фрустрація щодо професійних можливостей порівняно з іншими;

— нервова анорексія: тривога щодо власних конкурентних можливостей, зниження мотивації до соціальної взаємодії та професійної реалізації;

— дисморфофобія: тривога через порушення соціального та професійного функціонування.

10. *Атрибутивний* — невдоволеність неможливістю користуватися зовнішніми атрибутами (одяг та аксесуари, зачіска, макіяж, естетичні та косметологічні процедури). Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: фрустрація у зв'язку з наявністю перешкод до носіння бажаних предметів одягу, взуття та інших аксесуарів, а також макіяжу, манікюру, зачісок, татуювань, тривога через складнощі в отриманні бажаних хірургічних та косметологічних процедур;

— нервова анорексія та дисморфофобія: прояви стурбованості через неможливість носити бажаний одяг і аксесуари через їх невідповідність бажаному образу.

11. *Соціальний* — невдоволеність суспільним станом у зв'язку з особливостями самосприйняття та асоційованими поведінковими патернами. Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: фрустрація у зв'язку з неможливістю соціального функціонування відповідно до гендерної ідентичності;

— нервова анорексія та дисморфофобія: фрустрація у соціальній сфері через стурбованість своїм зовнішнім виглядом, уникаюча поведінка.

12. *Апеляційний* — емоційні реакції щодо звертань (відповідно до біологічної статі, віку, дійсного імені й псевдоніму, професії, зовнішніх ознак і захворювання). Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: адверсія до звертань за біологічною статтю, дійсним іменем і ознаками зовнішності, що не відповідають гендерній ідентичності;

— нервова анорексія та дисморфофобія: тривога через звертання, що критикують зовнішність або акцентовані на захворюванні.

13. *Естетичний* — емоційний стан щодо вигляду власного тіла (розвитку мускулатури та жирового шару, оволосіння) та окремих його елементів (рис обличчя, стоп, кистей). Характерні риси різних видів «тілесної дисфорії»:

— гендерна: фрустрація через генетично зумовлений тип оволосіння та розподілення підшкірного жиру, а також певні частини тіла, риси обличчя;

— нервова анорексія: тривога через прояви гірсутизму або пушкове волосся, виражена фрустрація та адверсія до зон надлишкового відкладення підшкірного жиру;

— дисморфофобія: патологічна тривога щодо розмірів і форми власного тіла, розвитку мускулатури, зовнішнього вигляду окремих елементів тіла та рис обличчя.

Таким чином, у проведеному проспективному пілотному дослідженні на основі аналізу особливостей самосприйняття в обстеженому контингенті осіб із «тілесною дисфорією» було виділено 13 категорій дистресу: морфологічний, функціональний, генодиспозиційний, соматоафективний, проспективний, сексуальний, інвективний, гедоністичний, компететивний, атрибутивний, соціальний, апеляційний, естетичний. Кожну з категорій дистресу охарактеризовано в рамках фрустрації, тривоги та адверсії.

Список літератури

1. Disordered eating and gender identity disorder: A qualitative study / M. Algars, K. Alanko, P. Santtila, N. K. Sandnabba // *Eating Disorders*. 2012. № 20 (4). P. 300–311. doi: <https://doi.org/10.1080/10640266.2012.668482>
2. Mental health and gender dysphoria: A review of the literature / C. Dhejne, R. Van Vlerken, G. Heylens, J. Arcelus // *International Review of Psychiatry*. 2016. № 28 (1). P. 44–57. doi: <https://doi.org/10.3109/09540261.2015.1115753>
3. Persistent body image disturbance following recovery from eating disorders / E. Eshkevari et al. // *Int. J. Eat Disord.* 2014. Vol. 47. P. 400–409. doi: <https://doi.org/10.1002/eat.22219>
4. Exacting beauty: theory, assessment, and treatment of body image disturbance. American Psychological Association / J. K. Thompson, L. J. Heinberg, M. Altabe, S. Tantleff-Dunn. Washington, DC, USA, 1999. doi: <https://doi.org/10.1037/10312-000>
5. Safonov D. M. Gorodokin A. D. Preclinical differential diagnostics of anorexia nervosa and dissociative food refusal: the rating scale // *J. of Education, Health and Sport*. 2019. Vol. 9 (9). P. 1208–1211.
6. Davy Z., Toze M. What is gender dysphoria? A critical systematic narrative review // *Transgender Health*. 2018. Vol. 3 (1). P. 159–169. doi: <https://doi.org/10.1089/trgh.2018.0014>
7. Hsu L. K. G., Sobkiewicz T. A. Body image disturbance: time to abandon the concept for eating disorders? // *Int. J. Eat Disord.* 1991. Vol. 10. P. 15–30. doi: [https://doi.org/10.1002/1098-108x\(199101\)10:1<15::aid-eat2260100103>3.0.co;2-i](https://doi.org/10.1002/1098-108x(199101)10:1<15::aid-eat2260100103>3.0.co;2-i)
8. Phillipou A., Castle D. J., Rossell S. L. Anorexia nervosa: eating disorder or body image disorder? // *Aust. NZJ. Psychiatry*. 2018. Vol. 52. P. 13–14. doi: <https://doi.org/10.1177/0004867417722640>
9. Rahman L., Richardson H. B., Ripley H. S. Anorexia nervosa with psychiatric observations // *Psychosom. Med.* 1939. Vol. 13. P. 335–365. doi: <https://doi.org/10.1097/00006842-193907000-00001>

**ОСОБЕННОСТИ НАРУШЕНИЙ САМОВОСПРИЯТИЯ
У ЛИЦ С РАЗНЫМИ ФОРМАМИ «ТЕЛЕСНОЙ ДИСФОРМИИ»**

И. С. ДЕМА, А. Д. ГОРОДОКИН

Проанализированы особенности самовосприятия лиц с разными вариантами «телесной дисфории». Выделено 13 основных категорий дистресса. Каждой группе факторов дистресса при «телесной дисфории» дана общая характеристика. Указанные категории дистресса представлены в рамках фрустрации, тревоги и адверсии.

Ключевые слова: гендерная дисфория, телесная дисфория, нервная анорексия, нервная булимия, дисморфофобия, тревога.

**FEATURES OF SELF-PERCEPTION DISORDERS
IN INDIVIDUALS WITH VARIOUS FORMS OF «BODILY DYSPHORIA»**

I. S. DOMA, A. D. GORODOKIN

Peculiarities of self-perception in the persons with different variants of «bodily dysophria» have been analyzed. There are 13 main categories of distress. Each group of distress factors in «bodily dysphoria» has been generally described. These categories of distress have been presented in the context of frustration, anxiety and adversion.

Key words: gender dysphoria, bodily dysphoria, anorexia nervosa, bulimia nervosa, dysmorphophobia, anxiety.

Надійшла 11.01.2021